
II. Forme ale creației filosofice

Nicolae RÂMBU & Petru BEJAN

1. Filosofia în modalitate orală

Reprezentantul clasic al acestui mod de a filosofa este Socrate. Se știe că acest mare filosof nu a scris nimic, dar ideile sale au avut o imensă influență nu numai asupra dezvoltării filosofiei, ci asupra întregii culturi europene.

Nu pot fi considerați reprezentanți ai filosofiei orale autorii de la care nu s-au păstrat scrieri, dar care au folosit scrisul în prezentarea filosofiei lor. Filosofia orală nu este legată de o anumită perioadă din istoria omenirii, ea se manifestă în toate timpurile, cu accente deosebite în antichitate.

Karl Jaspers împarte filosofii în trei grupe principale. Prima cuprinde personalitățile care, prin viața și opera lor, au definit ființa umană într-un mod cu totul particular și au schimbat înfățișarea spirituală a lumii întregi, sau a unei mari părți a acesteia. Ei sunt: Socrate, Buddha, Isus, Confucius. Nu poate fi numit un al V-lea, consideră Jaspers, cu o putere spirituală de a schimba lumea într-o asemenea măsură.

Se poate ezita în a-i numi pe toți filosofi, dar ei au avut pentru filosofie o importanță fără egal. Ei nu au scris nimic, în afară de Confucius, dar au pus fundamentul unor ample mișcări spirituale. Trei dintre acești întemeietori de eoni au practicat în exclusivitate o filosofie orală. Cu toate acestea, ei sunt cei care „au dat măsura omului” (K. Jaspers). Cuvântul rostit se pare că are o mai puternică rezonanță în suflet decât cel scris.

Socrate angaja cu toată lumea conversații, condus de o desăvârșită urbanitate, fără a afișa pretenții de superioritate, fără a voi să impună altora punctul său de vedere. El respectă întotdeauna libertatea celui alt.

Filosofia orală nu poate fi despărțită de viața celui care o profesează. Socrate este, și pentru această idee, un bun exemplu. Filosofia

orală comportă și riscul de a trece ușor în nefilosofie. Socrate a creat o filosofie orală care a exercitat o enormă influență, dar „pe viitor toată vorbăria morală și filosofia populară îl vor proclama patron și sfânt al lor, atribuindu-i rolul înalt de paravan justificator al oricărei nefilosofii.” (Hegel)

Dacă Socrate și-ar fi scris ideile, ar fi avut ele în istorie o influență mai mare, sau cel puțin egală, cu cea pe care a avut-o concepția sa expusă oral? Evident, nu, însă acest lucru nu e valabil decât în puține cazuri. Nietzsche spune despre Socrate că, prin vorbirea lui, a aruncat farmec asupra vieții. Numai puțini oameni sunt înzestrați cu un asemenea dar.

N. Grimaldi a vorbit chiar de un șamanism socratic, împrumutând termenul din *Antropologia structurală* a lui C. Lévi-Strauss. Șamanii, printre altele, ajută femeile care se află în chinurile facerii să nască mai ușor prin simpla magie a cuvântului. În măsura în care filosofia socratică este o maieutică, ea este, spune Grimaldi, și o terapeutică. Socrate este deschis tuturor, dar nu vin la el decât cei care simt o apăsare sufletească, o durere. Ei își caută, în consecință, tămăduirea. Cel care se lasă interogată, recunoaște că existența, sub multiplele ei aspecte, este problematică, în caz contrar, interogația însăși ar fi imposibilă.

Dincolo de toate interpretările care s-au dat metodei socratice, este cert că o idee filosofică expusă oral presupune prezența nemijlocită a auditorului. El însuși participă la viața ideii, o trăiește, o amplifică, o răspândește. Tocmai această scoatere din indiferență a făcut întotdeauna farmecul filosofiei orale.

În spațiul cultural românesc, reprezentantul tipic al filosofiei orale este Petre Țuțea.

2. Filosofia în formă dialogică

Dialogul filosofic este, la origine, strâns legat de filosofia orală, este, de fapt, o prelungire, sau o consemnare a oralității. Filosofia ca dialog este reprezentată la modul clasic de Platon. La originea filosofiei sale se află șocul pe care l-a produs în tinerețea sa întâlnirea cu Socrate. Filosofia lui Platon se originează în acea fantastică admirație care a durat toată viața.

Socrate are realitate istorică independentă de Platon, dar el este inseparabil de Socrate ca personaj al *Dialogurilor*.

Omul este deopotrivă *realitate* și *Idee*, realitate prozaică și idealitate fermecătoare, o perpetuă căutare în care uneori își regăsește, alteori își pierde propria sa esență. El „devine ceea ce este”. Ceea ce Platon vede în Socrate, este adevăratul Socrate, sau, cum se exprimă N. Hartmann și K. Jaspers, Ideea de Socrate.

Este imposibil de a trasa obiectiv o limită între gândirea lui Socrate și cea a lui Platon. Această afirmație poate fi extinsă pretutindeni unde se realizează o adevărată comuniune a gândirii, pretutindeni unde există un veritabil dialog. Relația dintre Socrate și Platon este un exemplu de realizare a unui gânditor prin celălalt. Platon și-a raportat gândirea la un filosof, nu numai la un adevăr abstract, general și nesigur. Pentru toate ideile sale, care poartă în ele riscul noutății, Platon are ca punct de sprijin pe omul Socrate. Cu toate acestea, persoana magistrului nu este transformată într-un model dogmatic.

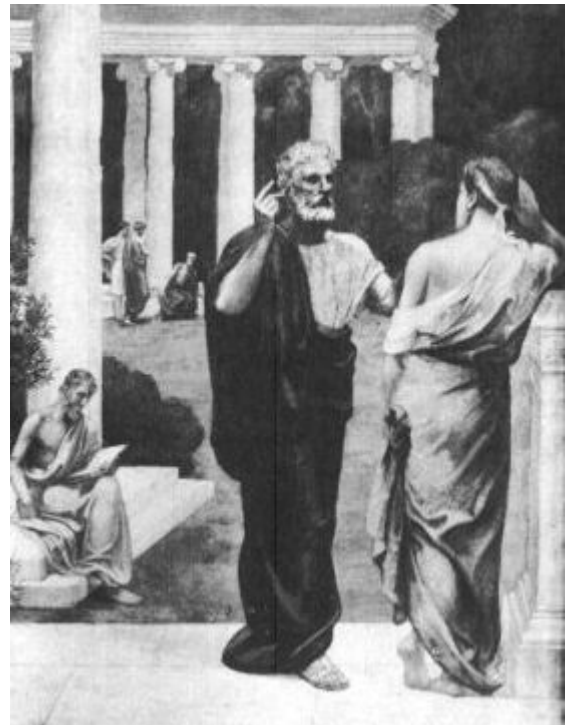
În acest context, Platon s-a sustras obligației de a vorbi în numele său. El pune pe seama lui Socrate ceea ce nu îndrăznește să afirme ca fiind propria sa gândire. La rândul său, Socrate însuși ajungând la o anumită limită pune cuvintele sale în gura unor personaje mitice. Gândirea filosofică pare atât de sublimă și atât de profundă încât un singur om nu îndrăznește să se numească pe sine filosof.

În dialog, izolarea individului este înlăturată. Monologul, solitudinea, pura raportare la sine devin lipsite de sens.

Dialogul platonician va rămâne pentru totdeauna modelul oricărei comunicări. O condiție a dialogului este să știi să ascuți. Acela care dorește să vorbească trebuie să fie deschis, capabil să se lase convins de un alt punct de vedere. El nu trebuie să intre în dialog cu un adevăr considerat definitiv, în acest caz fiind blocat orice schimb de idei. Nu ne vom certa, spune Socrate, care din noi are dreptate, ci ne vom supune punctului de vedere ce ni se va părea cel mai just.

Socrate, din *Dialoguri*, este pregătit să cedeze când nu are dreptate, și să respingă, la rândul său, opinia celui care se înșală. Atunci când Agaton spune că nu i se poate împotrivi, Socrate îi răspunde: „Nu te poți împotrivi adevărului, iubite Agaton. Căci pe Socrate nu-i greu să-l înfunzi.”¹ Prin urmare, încă o condiție a dialogului este convingerea că adevărul există.

Este o diferență radicală între o polemică, al cărei scop este victoria, și dialogul în care se depun eforturi comune tuturor participanților pentru descoperirea adevărului. Sub aparența unui dialog, unde scopul suprem al celor implicați este acela de a avea ultimul cuvânt, se produce o adevărată moarte a spiritului.

¹ Platon, *Banchetul*, Editura de Vest, Timișoara, 1992, p.54.

Într-un veritabil dialog sunt nelipsite bunăvoința și toleranța. Socrate, protagonistul principal din opera lui Platon, chiar și în focul luptei celei mai aprige, este lipsit de mânie. El posedă arta de a transmite adevărul cel mai subtil prin intermediul întrebărilor.

La Platon, dialogul, tocmai fiindcă este veritabil, are un singur obiect de cercetare. Oricâte divagații ar întreprinde personajele implicate, ele nu uită nici un moment obiectul unic al dialogului, fie legile, fie iubirea, fie prietenia, fie nemurirea sufletului, fie altceva. Pentru a înțelege un astfel de dialog, trebuie să înțelegem exact obiectul avut în vedere. Rezultă din acest fapt încă o condiție a unui dialog autentic: să existe un subiect unic de discuție, respectiv un unic obiect de cercetare. În cazul dialogului platonician, dacă cititorul va neglija acest aspect, și nu va fi interesat decât de personaje, de situațiile în care ele se manifestă etc., el se va opri doar la forma artistică. În principalele dialoguri, Platon, într-un mod inimitabil, stabilește un acord între scenă, situație, personaje și conținutul rațional al dialogului. Iubirea, în *Banchetul*, nemurirea sufletului, în *Phaidon*, sunt chestiuni la rezolvarea cărora participă toate elementele pe care le presupune dialogul.

Deși la Platon dialogul filosofic stă sub semnul exemplarității, el este o formă a creației filosofice prezentă în toate timpurile.

3. Poemul filosofic

Poemul filosofic este prezent în toată istoria filosofiei. În antichitatea greco-romană sunt cunoscute poemele despre natură ale lui Parmenide și Lucretius. Deși s-a considerat depășită o astfel de modalitate de a filozofa, în perioada modernă și în cea contemporană poemul filosofic se impune din nou prin autori de primă mărime, precum Fr. Nietzsche și M. Heidegger.

Principala caracteristică a poemului filosofic este capacitatea sa de a face intuitive ideile și de a le asigura audiență în cercuri mult mai largi decât cel al specialiștilor. „Frumusețea este strălucirea adevărului”, acesta pare a fi principiul de realizare a poemului filosofic.

Riscul pe care-l prezintă o asemenea modalitate de expunere a ideilor filosofice este imprecizia noțiunilor și dizolvarea gândirii în imagini poetice. Există teme filosofice care se pretează expunerii poetice, dar și teme incompatibile unei asemenea modalități de expresie.

Lucrarea lui Nietzsche *Așa grăit-a Zarathustra* a fost apreciată ca fiind cel mai frumos poem german, de după *Fust*. Într-o astfel de lucrare, aspectul emoțional este predominant față de cel cognitiv. Frumusețea expunerii devine, pentru autor, o

preocupare de prim ordin, iar adevărurile nu mai sunt demonstrate rațional, ci sunt prezentate sub formă de imagini. Omul este ca un arbore, spune Fr. Nietzsche, „Cu cât mai mult vrei să te înalți spre culmi și seninătate, cu atât mai mult se adâncesc rădăcinile în pământ, în beznă și prăpastie, – în rău”.²

În poemul filosofic enunțurile sunt proclamate cu o forță de sugestie care suplinește demonstrația logică. Iată, în acest sens, câteva exemple:

„Îndrăzneț, nepăsător și zeflemitor, năprasnic – așa ne vrea înțelepciunea: ea e femeie și nu poate iubi decât un bărbat războinic.”³

„E pururi o picătură de nebunie în dragoste. Dar e întotdeauna un pic de judecată în nebunie.”⁴

Cea mai importantă problemă pe care o ridică poemul filosofic este folosirea metaforei în filosofie. Forma cea mai evoluată de prezentare a filosofiei este sistemul, iar acesta este mai apropiat de știință decât de literatură. Într-un sistem riguros metafora joacă un rol periferic. Există perioade în care filosofia sistematică este mai puțin prezentă, pe primul plan situându-se creațiile filosofice apropiate de literatură. Granița dintre filosofie și literatură trebuie păstrată chiar și atunci când filosofia are ca formă de expresie poemul. Max Bense concepe diferența dintre literatură și filosofie ca diferență între exprimarea „vieții” (Leben) și exprimarea „spiritului” (Geist). „Discursul literaturii este, în esență, *viață*, discursul filosofiei este, în esență, *spirit*”.⁵

Poemul filosofic are darul de a răscoli sufletul cititorului, fiindcă metafora sugerează mai mult decât se poate demonstra printr-un demers rațional. Vizând absolutul, infinitul și eternul, filosoful aspiră spre o lume care nu poate fi redată complet în concepte, fiindcă acestea aparțin unei gândiri finite și unei lumi contingente. Intervenția metaforei este inevitabilă și indispensabilă. Folosită cu măsură ea nu periclitează specificul filosofiei. Filosofia analitică a secolului nostru, punând problema semnificațiilor conceptelor filosofice, exclude categoric metafora. Pentru Heidegger, dimpotrivă „metaforicul nu există decât în lăuntru metafizicului”. Transgresiunea metaforei și cea a metafizicii sunt unul și același transfer. La teza neopozitivismului s-a replicat chiar și cu ideea că întreaga gândire umană, inclusiv cea care produce cunoașterea științifică, este, în esență, metaforică.

În filosofie, metafora este mijlocul prin care adevăruri profunde sunt exprimate într-un limbaj simplu, nu atât pentru a facilita înțelegerea, cât pentru ca adevărul să nu-și piardă o puternică înrâurire etică. Iată un exemplu: „Întâmplare a sufletului meu pe care o

² Fr. Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra*, Editura Humanitas, București, 1991.

³ *Ibidem*, p.46.

⁴ *Ibidem*, p.47.

⁵ Andrei Marga, *Metodologie și argumentare filosofică*, Cluj-Napoca, 1991, p.61.

numesc destin! Tu care ești în mine și mai presus de mine. Ferește-mă de izbânzile mici și păstrează-mă pentru o mare menire."⁶

A exclude total metafora din orice formă a creației filosofice, nu numai din poem, este o poziție extremă, fiindcă chiar și în marile sisteme ea este folosită ca o necesitate. De asemenea, a considera modul metaforic de expresie ca fiind singurul adecvat filosofiei este o exagerare. În discursul filosofic metafora este subordonată conceptului. Când metafora are, în ansamblul operei, o pondere apreciabilă, filosofia ia forma poemului, iar când aspectul conceptului este minor față de cel metaforic, nu se mai poate vorbi decât de literatură.

În filosofie însă metafora nu îndeplinește numai un rol „cosmetic” ci și unul epistemologic. În această direcție Max Black operează o apropiere între *model* și *metaforă*, deci între un concept epistemologic și unul poetic. El se referă în primul rând la modelul teoretic, ce presupune recursul la imaginația științifică, dar cu toate acestea, nu marchează nicidecum o distragere a rațiunii prin imagini. Max Black consideră că metafora în limbajul poetic are ca echivalent modelul teoretic, model care face parte dintr-un alt limbaj pe care-l crează oamenii de știință. „Poate că fiecare știință trebuie să înceapă cu metafora și să sfârșească cu algebra.”⁷

Este evident că metafora a jucat un mare rol și în dezvoltarea istorică a științelor empirice și a celor teoretice. În faza de început a acestora, termenii au fost luați din limbajul comun și întrebuințați metaforic. Treptat, anumite cuvinte uzuale ajung să denumească cele mai riguroase concepte. Képler mărturisea că inițial a crezut cu toată fermitatea că forța motrice a unei planete este un suflet, lăsând să se înțeleagă că înlocuirea lui prin *forță* sau *câmp de forțe* nu e atât de natură conceptuală, cât terminologică.

Noțiuni precum cele de *câmp electric*, *câmp magnetic*, *câmp gravitațional* trimit în mod direct la originea lor în limbajul comun. Cuvântul „câmp”, care desemna inițial ceva foarte precis, a fost utilizat în știință metaforic și a sfârșit prin a deveni un concept științific foarte precis.

În limbajul filosofic situațiile similare celor de mai sus sunt mult mai numeroase. Pentru că filosofia operează cu un limbaj mai puțin convențional decât cel al științelor, uneori chiar în limbajul natural, se ridică acut problema criteriului care permite detectarea sigură a metaforei. Ea realizează o schimbare de sens, dar, atunci când autorul nu-și

⁶ Fr. Nietzsche, *op.cit.*, p.214.

⁷ *The Encyclopedia of Philosophy*, volume five, The Free Press, New York, London, 1967, p.287.

previne cititorul, cum poate fi pusă în evidență o asemenea schimbare? „Spațiul logic”, de care vorbește Wittgenstein, sau „spațiul mioritic”, din filosofia lui Lucian Blaga, deși sunt riguros definite, par a fi expresii metaforice. Nu același lucru se poate spune despre „spațiul Minkowski”.

Rolul cognitiv al metaforei se poate rezuma la două aspecte fundamentale. În primul rând, ea are o extraordinară capacitate de a îmbogăți resursele limbajului natural. Nu de puține ori, filosofii au semnalat dificultatea de a-și exprima ideile, recurgând la creația de termeni noi, sau folosind metafora, ca mijloc de a dobândi noi concepte. De pildă, „Marele Anonim”, „minus–cunoașterea”, „cunoașterea paradisiacă” nu sunt simple metafore, ci concepte filosofice obținute de Lucian Blaga prin procesul metaforic.

În al doilea rând, metafora, în filosofie, este un fel de stenogramă, ea îndeplinind și rolul de concentrare a discursului. Alegoria este o metaforă prelungită. Din această perspectivă, se poate afirma că „alegoria peșterii”, din dialogul platonician *Republica*, ține locul unui întreg tratat de filosofie.

4. Filosofia în maniera jurnalului

Această formă a creației filosofice este strâns legată de curentul existențialist. În termeni foarte generali, se poate considera gândirea existențialistă ca o reacție a filosofiei omului contra excesului filosofiei ideilor și lucrurilor. Într-o asemenea viziune, trăirile individuale și adevărul personal trebuie să primeze față de adevărul abstract, general și impersonal. Kierkegaard, întemeietorul existențialismului, consideră că de cele mai multe ori un adevăr pretins obiectiv este în opoziție cu adevărul personal, singurul cu adevărat important pentru viața individului.

Expunându-și ideile, existențialiștii preferă o expresie indirectă a gândirii: romanul, drama, jurnalul. Jurnalul, ca formă de redare a gândirii filosofice, păstrează un puternic ecou al vieții personale. El este pentru existențialiști, asemeni romanului, o necesitate. În viziunea existențialiștilor, filosofia capătă un stil dramatic, astfel că romanul, jurnalul, drama, scrisoarea sunt forme de expresie mult mai adecvate decât sistemul.

Kierkegaard se temea că cineva i-ar putea sistematiza opera, în capitole, subcapitole etc. Pentru el sistematizarea era sinonimă cu moartea gândirii și trăirii personale. Filosoful danez afirmă că trebuie să-i citești opera printre rânduri, printre cuvinte, să bănuiești ceea ce textul nu poate exprima. Hârtia mea, spune Kierkegaard, e în filigran.

Jurnalul nu redă situații și idei abstracte, ci trăiri și gânduri ale unei persoane determinate. Exactitatea și obiectivitatea, proprii unei viziuni sistematice, pot lipsi din

jurnal. Ca cititor, trebuie să vezi, să simți, să pătrunzi în viața cea mai secretă a autorului, viață ce nu poate fi în întregime surprinsă în mod rațional, prin concepte și judecăți.

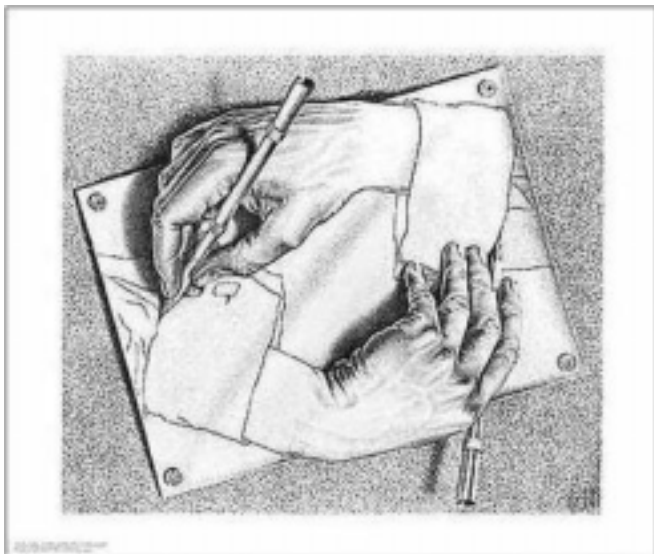
Termenul „existențialism” exprimă primatul existenței asupra esenței. Pe cât posibil, existențialiștii renunță la noțiunile abstracte, adecvate esenței, situându-se la antipodul științelor de tip matematic. În mod obișnuit, ca urmare a formației noastre intelectuale, percepem în individ esența, adică ceea ce este comun, tipic, iar ceea ce este propriu ne scapă. Noi ne îndreptăm spre existență cu concepte preformate. Propriile noastre structuri intelectuale, propria noastră știință, ne împiedică să remarcăm individualul, ceea ce este unic, irepetabil din viață. Chiar și atunci când este vorba de propria noastră existență, nu-i surprindem unicitatea. Spre a avea o cunoaștere mai clară asupra propriei noastre vieți, o forțăm să intre în cadrele psihologiei clasice, dar claritatea se dobândește cu sacrificarea adevărului personal, de care vorbea Kirkegaard. Existențialismul încearcă să reproducă fidel fluxul și refluxul vieții interioare, înainte ca gândirea să fi intervenit spre a introduce o logică ce nu există.

Jurnalul filosofic, fiind personal, intim, chiar, ca orice jurnal, oferă posibilitatea exprimării angoasei existențiale și a bogăției vieții personale. Iată un pasaj edificator din *Jurnalul seducătorului*:

„Am uitat de contingent, de ceea ce e supus trecerii timpului; nu mi-a mai rămas decât ceea ce este etern, puterea dragostei, dorința ei, beatitudinea ei. Inima mi-e încordată ca un arc, iar gândurile îmi sunt gata de zbor ca săgețile, nu înveninate ca ele, dar gata să se amestece cu sângele. Câtă forță, câtă sănătate, câtă bucurie se află în sufletul meu, a cărui prezență se simte pretutindeni, ca prezența invizibilă a unui zeu.”⁸

Jurnalul filosofic este utilizat ca formă de expunere a ideilor filosofice și în afara curentului existențialist. Un exemplu, în acest sens, îl constituie „Jurnalul filosofic” al lui Constantin Noica.

5. Filosofia eseistică

Eseul s-a conturat ca formă a creației filosofice în două versiuni. Prima este proprie filosofiei clasice engleze, fiind apropiată mai mult de sistem. J. Locke și D. Hume își intitulează operele lor fundamentale eseuri, dar ele nu seamănă

ta, București, 1992, p.142.

cu ceea ce se înțelege astăzi prin eseu. S-a impus a doua variantă, cea continentală. Eseul, în forma în care îl întâlnim în cultura contemporană, este o formă deschisă de prezentare a ideilor filosofice. Dintru început el este considerat ca o „încercare”, ca un posibil răspuns la o întrebare pusă, răspuns care lasă loc și altor dezlegări. În eseu sunt esențiale forma, stilul și armonia expunerii. Nu judecata definitivă este elementul fundamental din eseu, ci actul însuși al judecării.

6. Filosofia în modalitate aforistică

„Ce este aforismul? – O floare în stare de grație. Aleasă să conceapă Logosul și să-l nască” (L. Blaga). Pentru Blaga aforismul mai este și un gând care vrăjește.

Aforismul este o idee expusă în foarte puține cuvinte. Adevărul exprimat aforistic frapează prin concizia însăși. „Când formulezi un aforism, trebuie să-l aduci în situația de a refuza orice adaos. Un aforism trebuie să fie ceva canonic, încheiat, ca Biblia.” (L. Blaga)

Aforismul nu a fost utilizat numai în filosofie, ci și în știință. De pildă, medici renumiți, precum Hippocrate, au scris în aforisme, veritabile tratate științifice. Sunt cunoscute aforisme de drept, aforisme politice etc.

Ca formă a creației filosofice, aforismul a apărut mai întâi în perioada presocratică, dar el este prezent în toată istoria filosofiei.

7. Filosofia epistolară

În afara ideilor filosofice din scrisorile în care autorii de sistem își explică opera, de pildă Leibniz sau Kant, există creații filosofice expuse în mod voit sub formă de scrisoare. Sunt celebre *Scrisorile către Luciliu* ale filosofului stoic Seneca și *Scrisorile despre umanism* ale lui M. Heidegger.

8. Filosofia ca sistem

Sistemul filosofic este o încercare de explicare a existenței în ansamblul său, prin reducerea tuturor aspectelor ei la un număr mic de principii, sau chiar la un singur principiu. Plecând de la aceste elemente ultime se reconstruiește în mod rațional întreaga realitate.

Pentru prima dată în istorie, Aristotel a elaborat sistemul filosofic. La Platon nu se poate vorbi decât cu mari rezerve despre o construcție sistematică. Sistemul platonician este mai degrabă o creație a istoricilor filosofiei. Se poate spune că în *Dialoguri* există un sistem implicit, dar sistemul explicit e utilizat abia de Aristotel. La Stagirit, întreaga

concepție este organizată în jurul unei idei generale, care este urmărită în concretizări variate, spre a cuprinde toate cunoștințele timpului.

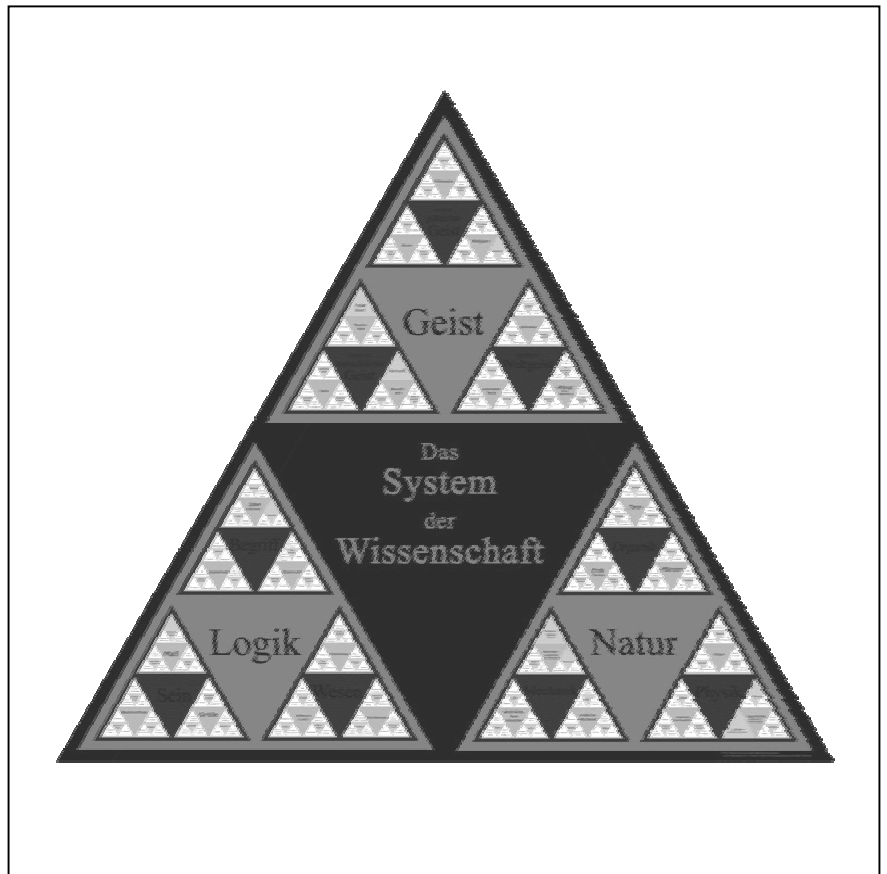
Marea filosofie este una sistematică. Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel, Fichte și-au expus gândirea sub formă de sistem. Așa cum creația de sistem filosofic a fost rezervată de istoria numai unor mari personalități, nu foarte multe, înțelegerea sistemului filosofic nu mai este la îndemâna oricui. Dacă pentru parcurgerea unui jurnal filosofic, a unor aforisme, sau a unor eseuri, nu e nevoie de o pregătire specială, nu același lucru se poate spune despre un sistem filosofic. El se adresează în primul rând specialiștilor.

Ideea de sistem a jucat un rol imens nu numai în filosofie, ci în întreaga viață spirituală a omenirii. Spiritul uman tinde spre unificare, spre sistematizare. A încerca să explici lumea, și să o

înțelegi, înseamnă a o încadra într-un sistem. T.Ribot afirma că sistemele filosofice sunt un fel de poeme. Evident, ele sunt creații ale filosofilor, dar nu sunt în întregime arbitrare și subiective. Sistematizarea este prezentă și în științele particulare, numai că la acest nivel ea este mult mai restrânsă, mai specială, mai ușor de realizat. Un sistem filosofic se aseamănă cu o teorie științifică, numai că el unifică toate lucrurile universului. El este, prin definiție, mult mai vast decât o teorie.

Sistemele filosofice au fost clasificate, în funcție de diverse criterii, în moniste, dualiste și pluraliste, sau în dogmatice, sceptice și critice, sau în materialiste, idealiste, panteiste, mistice etc. Toate aceste clasificări nu pot pune în evidență specificul fiecărui sistem luat în considerare.

Sistemul filosofic, cu toată rigoarea sa, este o creație personală, iar aspectul personal se sustrage oricărei clasificări. Nu se poate vorbi decât de sistemul *lui* Aristotel,

sistemul *lui* Kant, etc. O subiectivitate este inerentă filosofiei, chiar și în forma sa sistematică.

9. Filosofia implicită

În afara operelor filosofice, există o vastă gândire filosofică în câmpul creației literare, al vieții practice, al învățământului filosofic, al științei.

În operele marilor poeți și scriitori sunt implicate adânci idei filosofice, sau chiar concepții întregi, precum la tragicii greci, la Dante, la Goethe, la Tolstoi, la Dostoievski, la Fr. Kafka, la M. Eminescu.

De asemenea, în operele marilor oameni de știință sunt răspândite profunde idei filosofice. Copernic, Képler, Galilei, Darwin, Einstein, Poincaré sunt oameni de știință, dar în știința pe care au creat-o este implicată o întreagă filosofie. Fichte considera că filosoful nu are nevoie să se raporteze la realitate, fiindcă el construiește din principii ale rațiunii pure o altă lume. Filosoful este un geometru care își alege singur postulatele. Într-un fel și Copernic și Galilei și Einstein au recreat lumea. Fără o serie de presupoziii filosofice e imposibil de explicat marile creații științifice.

În operele marilor oameni de cultură, întâlnim o serie de idei filosofice, precum și Herder, Humboldt, Schiller, Bayle, Heine.

Învățământul filosofic, la rândul său, nu este numai o transmitere de informație. Marii profesori de filosofie au fost călăuziți de concepții originale care răzbat în scrierile și activitatea lor, precum la Wolff, sau la P.P. Negulescu și Ion Petrovici.

